Türk Kültüründe Silah

Erkan Göksu

ÖTÜKEN

Erkan GÖKSU; 1976 yılında Malatya'nın Yeşilyurt ilçesinde doğdu. İlkokulu Yeşilyurt Atatürk İlkokulu, ortaokulu Malatya Atatürk Ortaokulu ve liseyi Malatya Ş.K.Ö. Endüstri Meslek Lisesi'nde okudu. 1994 yılında Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı. 1998'de mezun oldu. 1999 yılında Kırıkkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanlığı görevi yaptı. 2000 yılında aynı üniversitenin Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2004 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı "Türk Kültüründe Silah" konulu tezle Yüksek Lisans'ını tamamladı. Aynı yıl, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora yapmak üzere görevlendirildi. 2008 yılında, Prof. Dr. Reşat Genç danışmanlığında hazırladığı "Türkiye Selçuklularında Ordu" konulu tezle doktorasını tamamladı. 2009 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalına Yardımcı Doçent olarak atanan Göksu, 2013 yılında Ortaçağ Doçenti unvanını aldı. 2011 yılında "Türk Tarih Kurumu 80. Yıl Bilim ve Teşvik Ödülü"ne, 2012 yılında ise "Türk Ocakları 100. Yıl Ziya Gökalp İlim Teşvik Armağanı"na layık görülen Erkan Göksu, evli ve iki çocuk babasıdır.

Annem Müşerref
ve
babam Ali Doğan Göksu'ya…

Eserlerimiz bize delâlet etmektedir.
Öyleyse bizden sonra eserlerimize bakın…

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar 11
Takdîm 13
Önsöz 15
Yeni Baskıya Önsöz 18

İnsan-Silah Beraberliğinin Kökenleri 21
İnsan 21
Şiddet 28
Savaş 35
Savaşsız Bir Toplum Özlemi Ya Da Altınçağ Kuramı 44

İnsan-Silah İlişkisi 51
1- İnsan-Silah İlişkisinin Tarihî Seyri 51
2- Silah-Sanat İlişkisi 62
3- Silah-Kültür İlişkisi 65

Türk Silah Kültürünü Belirleyen Unsurlar 69
1- Coğrafî Çevre 69
2- Türk Bozkır Kültürü 72
3- Türklerde Savaş Ve Savaşçılık 85
4- Strateji ve Taktik 102

Eski Türk Silahları 110
1) Hafif Silahlar 112
a) Ok Ve Yay 112
b) Kılıç 175
c) Mızrak 198
d) Gürz 212
e) Bıçak/Hançer 220
f) Balta/Teber 228
g) Sapan 234
h) Kemend 236
i) Savunma Araç ve Gereçleri 238
Zırh 238
Miğfer 254
Kalkan 260
2-Ağır Silahlar (Muhâsara Aletleri) 267
Mancınık ve Arrâde 280

Çarh 306
Kule, Kebş (Koçbaşı) ve Debbâbe 311
Yanıcı/Yakıcı Maddeler 318
Merdiven ve Kemend 324
Nakkâb ve Lağımcılar 326

Türk Devlet ve Toplum Hayatında Silahın Yeri 328
1- Tâbiyet Ve Davet Sembolü Olarak Ok 330
2- Hâkimiyet Alâmeti, Güç-İktidar Sembolü Olarak Silah 343
3- Hanedan Azasının Yay Kirişiyle İdamı Meselesi 364
4- Silahın Resmî Merasimlerde Kullanılması 370
5- Silahın Dînî Hayattaki Yeri 373
6- Ok Atma Geleneğinin Toplumsal Ve Dînî Mahiyeti 388
7- Yemîn (Ant/Kargış) Ve Silah 394
8- Armağan Olarak Silahın Değeri 399
9- Miras Hisselerini Ayırma, Kur'a, Sayım, Fal ve Haberleşme Aracı Olarak Silah 408
10- Silahın Aman Verme, Teslim ve İtaat Sembolü Olarak Kullanılması 413
11- Silahın Yer Adı Olarak Kullanılması 415
12- Atasözü ve Deyimlerde Silah Adlarının Kullanılması 417
13- Güzellik, Aşk Ve Silah 420

Kitâbiyât 425

Dizin 453

Kısaltmalar

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
AÜSBF	:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
b	:	Beyit
bkz.	:	Bakınız
Çev.	:	Çeviren
der.	:	Derleyen
DGBİT	:	Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DİA	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DKK	:	*Dede Korkut Kitabı*
DLT	:	*Dîvânu Lügâti't-Türk*
DTCF	:	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Ed.	:	Editör
İA	:	İslâm Ansiklopedisi
İÜEFTED	:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi
İÜİFM	:	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
İÜHF	:	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
KB	:	*Kutadgu Bilig*
LO	:	Lehçe-i Osmânî
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
MGT	:	*Moğolların Gizli Tarihi*
s.	:	Sayfa
TDAV	:	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	:	Türk Dil Kurumu
Terc	:	Tercüme eden
TKAE	:	Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
Yay.	:	Yayın
YKY	:	Yapı Kredi Yayınları

Takdîm

Türkleri savaş meydanlarında üstün kılan en önemli unsurlardan biri, diğer milletlere nazaran daha gelişmiş ve etkili silahlar imal etmeleri ve bu silahları büyük bir cesaret ve maharetle kullanmış olmalarıdır. Bu hususa daha önce de bazı araştırmacılar tarafından dikkat çekilmiş ise de Türk silahlarının gerek teknolojik, gerekse kültürel özellikleri hakkında teferruatlı bir çalışma yapılmamıştır.

Hâlbuki tarihî Türk silahlarının yapı ve teknik özellikleri, Türk medeniyetinin gelişmişlik seviyesini; kültürel özellikleri ise Türk kültürünün zenginliğini göstermesi bakımından üzerinde ciddiyetle durulması gereken konulardır. Nitekim çok farklı ve geniş coğrafyalarda hâkimiyet tesis eden Türklerin, Çin, Roma, Bizans gibi diğer devletler karşısında üstünlük kurabilmelerine imkân tanıyan en önemli unsurun, kendine has özellikler taşıyan ve bu bakımdan başka toplumlar tarafından kullanılan benzerlerinden ayrılan Türk silahları olduğu muhakkaktır. Bunun yanında silahın, hiçbir toplumda Türk toplumunda olduğu kadar toplumsal hayatla özdeşleştiği, saldırı ve savunma aracı olmasının ötesinde bir kültür unsuru olarak benimsendiği söylenemez. Öyle ki, Türk kültüründe silah, bazen düğün, defin ve yemîn merasimlerinin değişmez bir elemanı, bazen en değerli hediye, aman verme, teslim veya itaat sembolü olarak kabul edilmiş, bazen de sevgilinin kaşı, kirpiği ve saçıyla özdeşleştirilmiştir.

Türkler hakkında bilgi veren muasır kaynakların büyük kısmından istifade edilmek suretiyle hazırlanan "Türk Kültüründe Silah" adlı çalışma, bir yandan tarihî Türk silahlarının yapı ve teknik özellikleri hakkında bilgi vermek suretiyle Türk savaş gücünün büyük ölçüde teknolojik üstünlüğe bağlı olduğunu ortaya koymakta, diğer yandan ise silahın Türk devlet ve toplum hayatındaki yerine dikkat çekerek Türk kültürünün ihmal edilmiş bir cephesine ışık tutmaktadır.

Prof. Dr. Reşat GENÇ
Ankara 2008

Önsöz

Savaş, insanın yaratılışından beri var olan bir olgudur. Tarih boyunca yaşanan bütün maddi ve manevi gelişmeler, bilimsel ve ahlakî ilerlemeler, insanlar arasında süregelen savaşları yok etmeyi başaramamış, hatta gerek teknolojik gerekse fikrî bakımdan kuvvetlenmesine, yayılma alanı ve yıkım gücünü artırmasına sebep olmuştur.

Bu duruma dikkat çeken birçok yazar tarafından, insanlık tarihi bir "savaşlar tarihi" olarak değerlendirmiş ve savaşın felsefî ve fikrî arka planını, stratejik ve taktiksel boyutlarını, toplumsal ve ekonomik döngü üzerindeki etkilerini ve muhtelif devlet ve milletlerin harp tarihi, askerî harekât ve ordu nizâmlarını inceleyen birçok çalışma yapılmıştır.

Dünya tarihinde askerî kültür ve harp sanatı bakımından önde gelen milletlerden biri olarak kabul edilen Türkler hakkında da bu tür askerî tarih çalışmaları mevcuttur. Bu çalışmalar incelendiğinde Türklerin tarih boyunca elde ettikleri askerî ve siyasî başarılarda, sahip oldukları gelişmiş silahların ve bu silahları kullanma konusundaki maharetlerinin büyük rolü olduğu görülür. Nitekim Türklerden bahseden bütün kaynaklar, Türklerin askerlik sanatındaki ustalıkları, savaşlarda uyguladıkları taktik ve stratejiler kadar, kendilerine özgü yapı ve teknik özellikleri olan silahlarlarından ve bu silahları ne derece etkili bir şekilde kullandıklarından bahsetmiş, Türklerle mücâdele eden kavimlerin bu silahlar karşısındaki yaşadığı şaşkınlığı, hayret ve hayranlıkla zikretmişlerdir.

Muhtelif Batılı ülkeler ve Rusya'da, eski Türk silahlarını konu alan çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Tarihî kaynaklarda yer alan bilgilerin yanında günümüze ulaşan arkeolojik ve tarihî

malzemeleri de değerlendiren araştırmacılar, Türk silahlarının "reconstruction (yeniden kurma)" çalışmalarını yapmaktadırlar. Hatta bazı yabancı ülkelerde geleneksel yöntemlerle Türk yayı veya kılıcı imal eden, imal ettiği silahları ve bu silahların yapımında kullanılan malzemeleri satışa sunanlar bile mevcuttur.

Ülkemizde ise Türk silahlarının gerek akademik çalışmalar gerekse sanatsal ve sportif faaliyetler bakımından hak ettiği ilgiyi gördüğü söylenemez. Bu konuda yapılan birkaç müstakil çalışmada genellikle Osmanlılar dönemi esas alınmış, dolayısıyla Osmanlı öncesi dönem üzerinde fazla durulmamıştır. Üstelik bu çalışmalar münhasıran ok, yay veya kılıç hakkında olduklarından, bunlardan hareketle Türk silahlarının tamamı hakkında bilgi edinmek mümkün değildir. Muhtelif konularda kaleme alınan askerî araştırmalarda da Türk silahlarıyla ilgili bilgilere tesadüf edilmekte beraber, bunlar da kısa birer özet mahiyetinde olup konu hakkında ayrıntılı bilgi vermekten uzaktırlar.

Bütün bunlara rağmen kendilerini "*okların hedefe uçuşunu seyretmekten çocukça haz alan bir avuç meraklı kişi*" olarak tanımlayan, ancak "*okçuluğu sadece bir sportif uğraş olarak değil, binlerce yıllık bir gelenek ve kültür olarak gören*" Okçuluk Araştırmaları Derneği (OKADER) üyeleri veya "kemânkeşler"in geleneksel Türk okçuluğu konusundaki ilgi ve bilgi eksikliğini kapatma yolundaki önemli faaliyetleri görmezden gelinemez. Bu çalışmanın hazırlanmasına da doğrudan veya dolaylı olarak katkıları bulunan OKADER üyelerinin, okçuluk kültürü ve mirasına sahip çıkıp, yeni nesillere aktarma konusundaki gayretleri takdire şayandır. Yine Kayahan Horoz'un Türk kılıçları hakkındaki bilgi ve belge paylaşımını sağlamak amacıyla başlattığı çalışmalar da sevindirici gelişmelerdir.

Türk silahlarının hem "*askerî tarih*" hem de "*kültür tarihi*" bakımından incelendiği bu çalışmada, İskit ve Hun çağından Osmanlılar dönemine kadar Orta Asya, Ön Asya ve Doğu Avrupa'da hüküm sürmüş muhtelif Türk şubeleri tarafından kullanılan silahlar ele alınmış ve sözkonusu döneme ait muasır kaynaklardan hareketle Türk silahlarının yapı ve teknik özellikleri, başka toplumların kullandığı benzer silahlardan farklılıkları incelenmiştir.

Çalışmada üzerinde durulan diğer bir husus ise silahın Türk devlet ve toplum hayatındaki kültürel izleridir. Zira Türk ordularını savaş meydanlarında üstün kılan en önemli faktörlerden biri olan silah, sadece bu yönüyle değil birçok alanında izlerine tesadüf edilen önemli bir kültür öğesi olarak da Türk devlet ve toplum hayatında yerini almış ve bir savunma veya saldırı aracı olmasının ötesinde kültürel bir değer kazanmıştır.

Şüphesiz bu çalışmada, her biri hakkında müstakil bir araştırma konusu teşkil edecek kadar zengin bilgi bulunan Türk silahlarıyla ilgili her şeye temas edilebilmiş değildir. Esasen sözkonusu silahların imali, kullanım incelikleri ve sanatsal yönleri gibi teknik konular, salt tarih bilgisi veya tarihçi bakışıyla değil, bu konularda uzmanlaşmış kişilerin katkısıyla aydınlatılabilir. Bu bakımdan konuya ilgi duyan araştırmacılara büyük iş düşmektedir.

Türk Kültüründe Silah'ın, Türk tarihi, Türk kültür ve medeniyeti konularında çalışma yapacak araştırmacılar ve konunun ilgilileri için faydalı olmasını temenni eder, bu münasebetle okçuluk konusundaki bilgi ve tecrübesiyle olduğu kadar kullanımıma açtığı doküman, fotoğraf ve tercüme çalışmalarıyla da kitabımıza katkıda bulunan Adnan Mehel'e, müsvedde metinleri okuyarak dil ve imla hatalarını düzeltmeme yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Ahmet Karadoğan ve Şahsene Kalkan'a ve verdikleri destekle çalışmalarımı teşvik edip beni cesaretlendiren Yrd. Doç. Dr. Süleyman Özbek, Yrd. Doç. Dr. Sait Okumuş, Dr. Muhammet Hekimoğlu, Dr. Halil Çetin ve Turgay Baştuğ'a teşekkür ederim.

Erkan GÖKSU
Ankara 2008

Yeni Baskıya Önsöz

Prof. Dr. İsmail Özçelik'in danışmanlığında hazırladığım Yüksek Lisans tezim olan *Türk Kültüründe Silah*'ın ilk baskısının önsözünde *"…Şüphesiz bu çalışmada, her biri hakkında müstakil bir araştırma konusu teşkil edecek kadar zengin bilgi bulunan Türk silahlarıyla ilgili her şeye temas edilebilmiş değildir. Esasen sözkonusu silahların imali, kullanım incelikleri ve sanatsal yönleri gibi teknik konular, salt tarih bilgisi veya tarihçi bakışıyla değil, bu konularda uzmanlaşmış kişilerin katkısıyla aydınlatılabilir. Bu bakımdan konuya ilgi duyan araştırmacılara büyük iş düşmektedir."* ifadeleri yer alıyordu.

Kitabın yayınlandığı 2008 senesinden bu yana bir hayli zaman geçti. Bu süre zarfında bir yandan kitabın yazıldığı dönemde mevcut olmayan bilgi, belge ve kaynaklara ulaşılıp bilhassa erken dönem Türk tarihi hakkında çok yeni ve önemli bilgiler ortaya koyulurken, diğer yandan da kitapta konu edilen tarihî Türk silahlarına ve Türk savaş sanatına ilgi duyanların sayısında ciddi artış yaşandı. Bilhassa geleneksel Türk okçuluğu ve atlı okçuluk konularında faaliyet gösteren birçok dernek, grup, topluluk veya kulüp kuruldu. Programlar, yarışmalar, turnuvalar, konferanslar, paneller düzenlendi, belgeseller hazırlandı. Hatta işi tarihî ve kültürel bir merakın ötesine geçirip, kaynaklardaki tarif ve tasvirlerden hareketle sözkonusu silahların *replika* veya *reconstruction* çalışmalarını yapan bile oldu.

Bütün bu gelişmeler, yazıldığı dönemin mevcut şartlarına, bilgi, belge ve kaynaklarına dayalı olarak hazırlanmış olan *Türk Kültüründe Silah*'ı, yeni baskısı münasebetiyle, gözden geçirmeyi gerekli kıldı. Bu cümleden olmak üzere bir yandan imla ve yazım hataları tashih edilirken, diğer taraftan da daha önce dikkatten kaçmış olan bazı bilgi yanlışlıklarının düzeltilmesine imkân doğdu. Ayrıca metnin

muhtelif yerlerine yeni resim, çizim ve görseller ilave edilmek suretiyle eserde temas edilen bazı teknik konuların daha iyi anlaşılması hedeflendi.

Türk Kültüründe Silah'ın yeni baskısının, Türk tarihi, Türk kültür ve medeniyeti konularında çalışma yapacak araştırmacılar ve konunun ilgilileri için faydalı olmasını temenni eder, bu münasebetle böyle bir tez konusu önermek suretiyle bu çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan kıymetli hocam Prof. Dr. İsmail Özçelik'e, kitabın yeni baskısı hazırlanırken görüş ve önerilerilerinden istifade ettiğim Yaşar Metin Aksoy, Murat Beysun ve Hilmi Arıç'a, görsel malzeme konusunda yardımına müracaat ettiğim İbrahim Keleş ve Semih Koyuncu ile kitabın yeni baskısının editörü Kadir Yılmaz beyefendiye şükranlarımı sunarım.

Erkan GÖKSU
Tokat 2015

İNSAN-SİLAH BERABERLİĞİNİN KÖKENLERİ

İnsan

İnsan, bilinen geçmişi boyunca evrenin oluşması, hayatın başlangıcı, modern toplumların kaynakları ve en önemlisi kendi varlığı ile ilgili birçok soruya cevap aramıştır. İnsanın kendi varlığı ile ilgili cevap aradığı soruların başında "nereden geldiği ve kökeninin ne olduğu" meselesi gelmektedir. İnsanoğlu bu soruya cevap ararken, evrenin içindeki konumunu belirlemenin ve daha da önemlisi yeryüzündeki varlığına anlam kazandırmanın gayreti içerisindedir. Diğer bir ifade ile insan, nereden geldiği ve kökeninin ne olduğu meselesini aydınlatmakla, varlık âlemindeki yerini ve konumunu tespit etmeye çalışmaktadır.

İnsanın kendi varlığı ve çevresini anlamaya yönelmesi, kendine has özelliklerin bir sonucudur. Bu özellikler sayesinde fiziksel yaşamın sınırlarını aşmış ve kültürel varlığını tanımlayabilmek için yoğun bir zihinsel faaliyet sürecine girmiştir.

Mevcut bilgiler incelendiğinde insanın, kendisi ve çevresiyle ilgili tasavvurlarını ifade ettiği ilk zihinsel ürünlerin mitoloji ve söylenceler olduğu görülmektedir.[1] Tarih içinde genellikle çok tanrılı bir dinin tanrıları ile ilgili anlatılan efsâneleri konu edinmiş bir antik edebi tür olarak karşımıza çıkan mitoloji, zamanla metafizik ve her türlü dînî değerden arınmıştır.[2] Gerçekten de dikkatle incelendiğin-

---

[1] Bazı yazarlar, insan bilgisinin ve teknolojisinin sınırlı olması nedeniyle, kendisiyle ilgili sorulara cevap vermede zorlandığı, bu nedenle de cevap bulmaya çalıştığı sorunlara büyük ölçüde mitler ve halk öyküleri ile açıklama getirdiklerini söylemektedirler. Nephan Saran, *Antropoloji*, İstanbul 1993, s.141.

[2] Bu değişim ilk olarak Ksenophanes (M.Ö. 565-470) ile Yunan Mitolojisinde görülmektedir. Bkz, Eyyüp Ay, "Mythos, Ölümlü Tanrı ya da Gılgameş Destanı", *İDOL (Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi)*, Sayı. 9, Ankara 2001, s.35.

de mitolojinin dinle doğrudan doğruya ilgisi olmadığı, asıl ilgisinin doğaya yani doğa olaylarına yönelik olduğu dikkat çekmekte; insanların, hayvanların, ağaçların, çiçeklerin, güneşin, ayın, yıldızların, fırtınaların, depremlerin nasıl olduğunun izah edildiği anlaşılmaktadır.[3] İnsanların kendileri hakkında cevap aradıkları soruları açıklama yolundaki ilk zihinsel faaliyetleri olan mit ve söylencelerde, insanın kökeniyle ilgili de anlatımlar farklı olmakla beraber, hemen hepsinde insanın bir Tanrı tarafından ve topraktan yaratıldığı fikri hâkimdir.[4]

İnsanın nereden geldiği ve kökeninin ne olduğu konusunda birbirine taban tabana zıt iki görüş mevcuttur. Bunlardan ilki, tarih bo-

---

[3] Bu durum, özellikle son dönem araştırmacılarında, mitolojinin eski toplumlarda anlaşıldığı biçimiyle benimsenmesi, yani gerçek bir öykünün anlatıldığı, "antik çağların ilk bilim belirtileri" olarak değerlendirilmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. Nitekim mitoloji günümüzde etnologlar, sosyologlar ve dîn tarihçileri arasında yaygın olan biçimiyle "kutsal gelenek, en eski vahiy, örnek gösterilecek model" anlamında kullanılmaktadır. Bütün mitosların bir dereceye kadar sembolik ve ritüel ile ilgili oldukları ve tarih-üstü bir görüş noktasından hayatın bir yorumu, belirli bir kültürün kutsal geleneği yansıttıkları söylenebilir. Şu halde mitoloji, sıradan insanlara kâinatın orijinini, tanrının ve tanrısal varlıkların faaliyetlerini, insanoğlunun ontolojik sorunlarını izah eden, özellikle kurgulanan ve hayal gücüne dayanan hikâyeler olarak değerlendirilebilir. Ay, a.g.m, s.35-36.

[4] Mısır mitolojisine göre, Kral III. Amonhotap olarak betimlenen Tanrı Khnemu'nun, erkek ve dişi insanı çömlekçi çarkında yaratmıştır. Yunan mitolojisinde "hem Zeus'un hem de başta Zeus olmak üzere Tanrılara isyan eden Prometheus'un, insanı topraktan yarattıkları anlatılmaktadır. Dört bin yıl öncesine uzanan Sümer Efsanelerinde de, Tanrı Marduk'un insanı, toprağı kanla yoğurmak suretiyle yarattığı söylenmektedir. Bunlardan başka Gılgamış Destanında insanın yaratılışı şöyle anlatılır: Büyük gök tanrısı Anu Uruk halkının ah ve figanlarını dinledi ve Aruru'yu çağırdı. Ona "Beni yarattın, şimdi de fikrimi yarat." dedi. Aruru, Anu'nun fikrini önce kalbinde yarattı. Daha sonra ellerini yıkadı ve bir parça çamur koparıp yazıya attı. Böylece kahraman Engidu yaratılmış oldu." Çin Efsanelerinde de Tanrı Pen-gu havayı toprak ve yeryüzü olarak ikiye bölmüş ve sonra da ölmüştür. Pengu'nun nefesinden rüzgârlar, sesinden gök gürültüsü, gözlerinden güneş ve ay, vücudundan dağlar, kanından ırmaklar ve denizler, saçlarından yıldızlar, terinden de yağmur meydana gelmiştir. Daha sonra ise çürüyen bedeninde kaynaşan böceklerden insanlar oluşmuştur. Ancak zamanla gökyüzünün bir bölümü denizlere düşerek insanlığı yok etmiş, bunun üzerine Tanrıça Ngüho, gökyüzünü yukarıya kaldırmış, denizleri yeniden sınırlarına itmiş ve çamurdan yeni bir insan türü yaratmıştır.

yunca insan düşüncesini şekillendiren temel mefhumlardan birisi olan "dînî" görüştür. Bu görüşün temelinde Tanrı mefhumu yer alır ve hangi dinde olursa olsun, insanın Tanrı tarafından yaratıldığı kabul edilir. İnsanın yaratılışı hâdisesinin Tevrat, İncil[5] ve Kur'ân'da[6] aynı şekilde açıklanıyor olması, bu kitapların aynı ilahî kaynağın ürünü olmasından ileri gelmektedir.

İnsanın kökeni hakkında ileri sürülen diğer görüş ise, "evrim teorisi" olarak adlandırılan kuramdır. Evrim teorisi, yeryüzündeki canlıların değiştiğini, bu değişimin sürekli olduğunu ve bu nedenle yaşam formlarının ilkel ve basit olandan karmaşık olana doğru evrimleştiğini ileri süren görüştür. Felsefî kökenleri Eski Yunan'a kadar uzanmasına ve bazı bilim adamları tarafından da zaman zaman dile getirilmesine karşın, ilk defa Charles Darwin tarafından ileri sürülen bu kuram, "kalıtsal çeşitlilik, yaşam kavgası, doğal seleksiyon, adaptasyon ve yeni türlerin oluşumu" kavramlarını içermektedir. Bu bağlamda, evrim tek bir olay veya olgu değil, dinamik bir süreçtir. Bu süreç, bir element çorbasından, günümüzün kompleks organizmalarına uzanan milyonlarca yıllık bir zaman dilimini içermektedir. Yıllar içerisinde yaşam formu basitten karmaşığa doğru evrilmiş ve ara yıllarda bazı türlerin soyunun tükenmesine rağmen, tür çeşitliliği artmıştır. Türlerin evrim hızlarının farklı olması nedeniyle günümüz dünyasında insanoğlu gibi son derece genç türlerle, köpekbalıkları gibi yüz milyonlarca yıldır değişime uğramayan türler bir arada bulunabilmektedir.[7]

İnsanın kökeni ile ilgili mitolojik, dînî veya bilimsel açıklamalar

---

[5] İnsanın yaratılışı hakkında Tevrat ve İncil'deki kayıtlar için bkz, Muazzez İlmiye Çığ, *Kur'ân, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni*, İstanbul 1995, s.38 vd.

[6] Kur'ân'da, insan türünün ilk örneği kabul edilen Hz. Âdem'le ilgili olarak zikredilen ayetlere göre Allah onu "iki eliyle" yaratmış, yani ilk insan özel bir yaratışla varlık alanına çıkarılmıştır. Aslı topraktan olan bu gelecekteki yeryüzünün hükümranına Allah "ruhum" dediği varlık ilkesinden bir soluk üflemiş, ona "isimlerin tamamını" öğreterek bu isimlerin gösterdiği varlık şemasını kavratmış, nihayet meleklerin insana secde etmesini istemiştir. Bkz, Bakara:30-31; Nisâ:1; A'râf:11; Hicr:26; Ahzâb:72; Sâd:71-73; Mü'minûn: 12-16; Sâffât:11. Toplu bilgi için ayrıca bkz, İlhan Kutluer, "İnsan", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s.321.

[7] Evrim teorisi hakkında geiş bilgi için bkz, Charles Darwin, *İnsanın Türeyişi*, (Çev. Sevim Belli), Onur Yay, Ankara 2002; Aynı yazar, *Türlerin Kökeni*, (Çev. Öner Ünalan), Onur Yay, Ankara 1996; Ali Demirsoy, *Kalıtım ve Evrim*, Ankara 1984; Aynı

birbirinden ne kadar farklı olursa olsun hepsinin ortak yanı, insanın kendine has özellikleri olduğunu kabul etmeleri ve onu doğadan ve diğer canlılardan ayrı bir yere oturtmalarıdır.[8] Bu özellikler ister Tanrı veya Tanrılar tarafından verilmiş, isterse bir evrim sonucunda kazanılmış olsun, hepsinin insana özgü olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

İnsanın, varoluşundan beri kendisiyle ilgili cevap aradığı diğer bir soru da "insan nedir" sorusudur. Tarih boyunca birçok düşünür buna cevap vermek amacıyla çeşitli fikirler ileri sürmüş, her bilim dalı, kendi ilgi alanları ve bilimsel verileri ışığında "insanın ne olduğu" sorusunu açıklamaya çalışmışlardır.[9] Bunu yaparken meseleyi felsefî boyutta değerlendirenler olduğu gibi, salt bilimsel verilere dayananlar, örneğin sadece biyolojinin, psikoloji ya da budunbilim (etnoloji)in elde ettiği sonuçları gündeme getirerek insan gerçeğini kavramağa çalışanlar da olmuştur.

Bütün bu verilere göre insanın, "dik yürüyen (Homo erectus), alet yapabilen (Homo faber), hem cinsleriyle anlaşmada bir dil kullanan (Homo lingua), kendi varlık alanı ve çevresindeki olay ve nesneleri simgeleştirebilen (Homo symbolicus), akıl ve düşünme yetisi olan (Homo sapiens) ve bu özellikleri birleştiren ve kuşaktan kuşağa geçmesini sağlayan bir unsur olarak, kültür yaratan, öğrenen ve öğreten (Homo culturalis) bir varlık olduğunu söylemek mümkündür.[10]

---

yazar, *Yaşamın Temel Kuralları: Genel Biyoloji, Genel Zooloji*, I-II, Ankara 1998; Cemal Yıldırım, *Evrim Kuramı ve Bağnazlık*, İstanbul 1989.

[8] Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, (Çev. N. Özüaydın), TÜBİTAK Yay, Ankara 1998, s.1.

[9] Günümüzde insan veya insan davranışıyla ilgili bilimler genellikle sosyal bilimler adı altında toplanmaktadır. Bunlar sosyoloji, antropoloji, ekonomi, psikoloji, sosyal antropoloji, linguistik, tarih gibi bilimlerdir. Bu bilim dalları gerçekte tek bir bilim olarak da kabul edilebilir. Ancak insan davranışının son derece karmaşık ve çok çeşitli oluşu nedeniyle olaya bakış açısı da çeşitlenmiş ve çeşitli disiplinlerin toplumsal bilim alanında farklılaşmasına neden olmuştur. Bkz, Saran, a.g.e, s.21.

[10] Konu hakkında geniş bilgi için bkz, Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, Remzi Yay, İstanbul 1987, s.19 vd; Güven Arsebük, "İnsan, Evrim, Alet", *Bilim ve Teknik Dergisi*, TÜBİTAK Yay. Sayı. 332, Ankara (Temmuz) 1995, s.18-24; Jared Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, TÜBİTAK Yay. Ankara 2002, 29 vd; Ernest Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, (Çev, Nacla Arat), YKY, İstanbul 1997, s.41 vd; Betül Çotuksöken,

Buna rağmen insanın ne olduğu meselesi hakkında birçok bilinmeyenin olduğu iddia edilebilir. Alexis Carrel bu bilinmezliği şu şekilde ifade etmektedir: "Uzmanların tanıdıkları insan, gerçek insan değildir. O sadece, her ilim tekniğinin belirlediği şemalardan oluşan bir şablondur. O hem anatomistlerin kesip parçaladıkları kadavra, hem psikologların, hem manevî hayata emredenlerin müşahede altında bulundurdukları şuur ve hem de iç murakabemizin (introspection) bizlere ifşa ettiği şahsiyettir. Hakikaten cehlimiz pek büyüktür. İnsanları incelemekte olanların kendilerine sordukları soruların çoğu cevapsız kalmaktadır. Konusu insan olan bütün bilimlerin gösterdiği bu gayretin yetersiz kaldığı ve kendi hakkımızdaki bilgimizin çok eksik olduğu bellidir."[11]

Bu eksiklik veya bilinmezlik, insanın ne olduğu sorusuna verilen cevapların veya eldeki bilimsel verilerin yanlış olduğu anlamına gelmez. Söz konusu olan, insanın çok karmaşık bir fiziksel ve ruhsal yapıya sahip ve bu yapı gereği, her geçen gün yeni sorulara hedef olmasıdır. Şu halde "insan nedir" sorusu, içinde sayısız cevapları barındıran, çok bilinmeyenli bir denklem şeklinde algılanabilir. Bu bitmek bilmeyen soruların kaynağı, zamana ve mekâna bağlı gelişmeler karşısında insanın ürettiği değişik davranış biçimleridir. Herhangi bir davranış biçiminin nedenine ilişkin cevap arama gayreti, insan hakkında bilinmeyen bir soruya cevap aramakla aynı şeydir.

İnsanın mahiyetini açıklama konusunda sarf edilen çabanın bir diğer göstergesi, temel ilgi alanı olarak insanı ele alan müstakil bilimlerin doğmuş olmasıdır. Bunlardan biri, en genel anlamı ile "insan bilimi" demek olan ve "biz insanları inceleyen" antropolojidir.[12]

"Ernest Cassirer'de İnsan Felsefesi", *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997, s.169; Doğan Özlem, Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s.127 vd; Bozkurt Güvenç, *Kültür ve Eğitim*, Ankara 1995, s.19; Saran, a.g.e, s.21-23; Calvin Wells, *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*, (Çev. Bozkurt Güvenç), İstanbul 1994, s.9; Mahmut Tezcan, *Kültürel Antropoloji*, DTCF. Yay, Ankara 1996, s.1-3.

[11] Alexis Carrel, *Bilimeyen İnsan*, (Çev. Nasuhi Baydar), İstanbul 1940, s.11.

[12] Antropoloji kelime yapısı olarak iki Yunanca kelimenin birleşiminden oluşmaktadır. Bunlar, insan anlamına gelen "anthropos" ve düzenli bilgi demek olan "logos"tur. Bu iki kelimenin birleşimi, "insanla ilgili düzenli bilgi" anlamını vermektedir. Buradan hareketle Antropoloji, "insan bilimi" olarak tarif edilmiştir. Ancak bu tarif, insanı konu alan diğer bilim dallarıyla antropoloji arasındaki farkı

Sosyal bilimlerin en genci olarak ortaya çıkan antropoloji, insanın canlılar dünyasındaki yerini, geçirdiği fiziksel, zihinsel ve kültürel evrim sürecini, içgüdü, dil, düşünce, teknik, us ve eylem alanlarına kadar insana özgü bütün özellikleri en ince ayrıntılarına kadar inceler.[13] İnsanların diş şekillerinden nasıl beslendiklerine, insan topluluklarının yaşam ve inanç biçimlerinden ırksal özelliklerine kadar birçok konu antropolojinin ilgi alanı içindedir.[14]

Antropologların insan tanımına yaptıkları en önemli katkı, yukarıda saydığımız bütün özellikleri birleştiren ve kuşaktan kuşağa geçmesini sağlayan bir unsur olarak, insanın kültür yaratma, öğrenme ve öğretme (Homo culturalis) özelliğidir.[15] Antropologlara göre; insan, bütün diğer özelliklerine sadece kendisince geliştirilen, yalnız onda olan bir özellik, yani "kültür" sayesinde ulaşabilmiştir.[16]

İnsan ve insanlık sorununu temel konu edinen bir başka bilim dalı da felsefî antropolojidir. Felsefî antropoloji, "antropolojinin ulaştığı veriler üzerinde düşünen ve insanın varlık yapısıyla varlık bütünü içindeki yerini araştıran bir disiplin" olarak tanımlanabilir. İnsanı, ilk kez başlı başına bir soru konusu yapan ve felsefî antropolojinin özel bir disiplin olarak kurulması sağlayan Max Scheler'e göre insan, doğanın içinde doğayı değiştirmeye, kendisine uydurmaya çalışan, kendisini de anlamaya çalışan, dünyaya açılan, gerektiğinde yaşam zevklerine hayır demeyi bilen, sonsuzluk bilisine sahip olan, yaşadığı çevreyi dünyaya çevirip, hesap verebilen, sorumluluk taşıyan, yapıp etmelerini yaşamın içinde kuran ve hem dünyaya açılan hem kendisine bir dünya kuran ve bu dünyanın farkında olup bunu soru konusu edebilmeyi başaran bir varlıktır.[17]

---

göstermemektedir. Bu nedenle antropologlar kendi disiplinlerini daha kesin çizgilerle sınırlamaya çalışırlar. Saran, a.g.e, s.21; Wells, a.g.e, s.9.

[13] Hançerlioğlu, a.g.e, s.24.

[14] Antropoloji, genel olarak fizikî, kültürel ve sosyal antropoloji olmak üzere üç bölüme ayrılır. Arkeoloji, etnoloji, etnografya ve linguistik gibi insanla ilgili bütün disiplinlerle de sıkı bir ilişki içerisindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz, Tezcan, a.g.e, s.1-3; Saran, a.g.e, s.22-23.

[15] Güvenç, *Kültür ve Eğitim*, s.19.

[16] Robert J. Braidwood, *Tarih Öncesi İnsan*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995, s.44.

[17] Scheler'in görüşleri için bkz, Max Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, (Çev. Tomris Mengüşoğlu), İstanbul 1968.

Daha önce de belirttiğimiz gibi insanın kökeni ile ilgili mitolojik, dînî veya bilimsel açıklamalar birbirinden ne kadar farklı olura olsun hepsinin vurguladığı temel husus, insanda diğer canlılarda bulunmayan bazı özelliklerin olduğudur.

Bu görüşlerde dikkat çeken diğer bir konu da, insanın yeryüzündeki varlığıyla beraber önce tabiat, daha sonra ise hem cinsleri ile bir mücâdeleyle karşı karşıya kalmaları, dolayısıyla insanlar arasındaki şiddet, saldırganlık ve savaş mefhumlarının çok erken devirlerden itibaren ortaya çıkmış olmasıdır. Nitekim Darwin, canlılar arasındaki ilişkiyi bir "ölüm kalım savaşı" olarak nitelendirir. Dinler tarihi bakımından ise yeryüzündeki tür içi şiddetin ilk örneği olarak insanlığın atası Adem'in oğulları arasındaki kavgaya yani Habil-Kabil mücâdelesine rastlanmaktadır.

Teorik olarak silah, insanın, önce çeşitli hayvanlara ve tabiat güçlerine, daha sonra ise hem cinslerine karşı verdiği hayat mücâdelesinde üstünlük sağlamak amacıyla geliştirilen aletlerdir.[18] Tabiattaki diğer varlıklarla karşılaştırıldığında biyolojik olarak güçsüz bir yapıya sahip olan insanın, kendisini diğer varlıklardan koruyabilecek, avlarını çabucak yakalamasına yardım edecek veya yiyeceklerini parçalamaya yarayacak güçlü fizikî özellikleri yoktur. Dolayısıyla hem tabiat karşısındaki bu aczini giderecek hem de kendisini diğer varlıklardan koruyacak çeşitli araçlar geliştirme çabasına girişmiştir.[19] Ancak insanlık tarihi boyunca silahın korunma veya yaşamı sürdürme amacı dışında, saldırı amacıyla kullanıldığı bir gerçektir. Bu durumda insan-silah beraberliğinin savunma mefhumuyla izah edilmesinin yetersiz mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bunun yerine insandaki saldırganlık, şiddet ve şiddetin geliştirilmiş bir şekli olan savaş mefhumlarının incelenmesi, insan-silah beraberliğinin kökenlerini açıklama bakımından daha faydalı olacaktır.

---

[18] Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, (Çev. Şiar Yalçın), İstanbul 1975, s.124; Hasan Tahsin, *Fenn-i Esliha*, Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye-i Şahane Matbaası, İstanbul 1313 (1897), s.1.

[19] İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, (Çev. Zakir Kadiri Urgan), MEB Yay, İstanbul 1997, s.101-103.